

ré osvícenské myšlenky, mají nám po kritickém přehodnocení – k němuž inspiroval mj. i postmodernismus – stále co říci: „Alternativou k osvícenskému programu, třebaže korigovanému, je pouze barbarství“ (s. 136).

Stejně jako poslední slova Iggersovy knížky je i celé toto jeho dílo nejenom popisem stavu věcí, ale také vyjádřením určitého stanoviska: přesvědčení, že přes všechny změny v předmětu současné historiografie a jejích metodách, změny, které koneckonců vedou k rozšíření a prohloubení pohledu na dějiny, historiografie neztrácí ze zřetele skutečnost, že se nemění ve vyprávění, které by bylo totožné s fikcí. Snaží se být práva složitosti dějinné skutečnosti. To s sebou samozřejmě přináší problémy nejenom pro historiky, ale také pro ty, kdo jejich výsledků využívají. Ale to už je úděl každého poznání, které chce být poznáním skutečným.

Jako popis je Iggersova práce užitečným shrnutím současných tendencí v evropské a americké historiografii. Lze ji možná vytýkat přílišnou stručností a zaměřením pouze na některé země (o střední a východní Evropě se sotva zmiňuje a španělsky mluvící země vypadly úplně), ale jsou to země, které i nás většinou nejvíce zajímají.

Ivana Holzbachová

Proclus: *On the Eternity of the World (de Aeternitate Mundi)*. Greek text with introduction, translation, and commentary by H. S. Lang and A. D. Macro, Berkeley and Los Angeles, CA: University of California Press 2001, xii + 189 s.

Recenzovaná publikace představuje od starověku první úplné vydání Proklovy knihy. Kromě toho, že se jedná o první edici celého textu, včetně prvního argumentu (který ve starších edicích chybí), jde i o první úplný moderní překlad do angličtiny. *De Aeternitate Mundi* bylo dosud vydáváno bez prvního argumentu, který se v řeckém originále nedochoval. Je ovšem k nalezení v arabském překladu. Zbytek Proklovy knihy je zachován v úplnosti v polemice Johanna Filopona, teologa ze 6.–7. století n.l. (*Adversus Procli Diadochi pro aeternitate mundi argumenta XVIII solutiones* nebo jen *De Aeternitate Mundi contra Proclum*). Ten před svým výkladem vždy uvádí Proklův argument, který poté rozebírá a vyvrací. Řecký text druhého až osmnáctého argumentu je tak dochován velmi dobře a úplně (jedná se o jediný základní rukopis z přelomu 9.–10. století). Standardní edicí je Rabeho vydání u Teubnera (Lipsko 1899). Recenzovaná kniha tak sestává z bilingvního, řecko–anglického vydání Proklova textu, opět bilingvního, arabsko–anglického textu prvního argumentu s úvodem od J. McGinnise a renesančního latinského překladu Gaspare Marcella Montagnese (Benátky 1551; otištěn bez komentáře i překladu). Jedná se tak o první úplné a kritické vydání Proklova díla založené na standardní edici. Každý argument je uveden synopsí a doplněn bohatým poznámkovým aparátem, který se zaměřuje na vyčerpávající odkazy a referenční ke starověkým autorům, ale také na vztah k ostatním Proklovým dílům.

Zároveň se jedná o první překlad celého Proklova díla do moderního jazyka (Taylorův překlad do angličtiny z roku 1825, repr. např. 1987, je starý, nepodložený moderní edicí a neobsahuje první argument).

Překladaťelé upozorňují, že vzhledem k obtížnosti a specifičnosti Proklova stylu a terminologie byli nuceni upřednostnit čitelnost a srozumitelnost překladu před jeho absolutní (lingvistickou) přesností. Na podobný problém ovšem upozorňují i ostatní angličtí překladaťelé Prokla (E. R. Dodds, G. R. Morow, J. M. Dillon). Složitost překládání Prokla pak demonstrují na čtyřech konkrétních příkladech, které se týkají zejm. terminologie (jedná se o výrazy *kosmos* a *to pán, démiurgos*, termíny pro vznikání a konečně o vztah pojmů *agenétos* a *afihartos*).

Lang a Macro postupují ve své knize tradičním způsobem, což znamená, že před textem samotného starověkého díla nalezneme rozsáhlý úvodní výklad podávající četné cenné a fundované informace zejména o pozadí diskuse o věčnosti světa. Oproti vcelku zakořeněné představě, že tato Proklova kniha je snad polemikou proti křesťanům, autoři připomínají, že není důkazu, že by Proklos napsal cokoliv jako polemiku proti křesťanským myslitelům – spíše psal proti ostatním interpretům Platóna. Proto se stavějí skepticky k jakýmkoliv „zakódovaným protikřesťanským zprávám“ v Pro-

klových dílech. Spíše tedy je nutno vidět tento vztah obráceně: křesťané reagovali na Proklovy filosofii – a díky tomu se nám předkládané dílo dochovalo, byť skrze Filopapovo „vyvrácení“.

Dále je připojen stručný přehled vztahu mezi aténskou a alexandrijskou novoplatónskou školou (s upozorněním, že v čele obou stáli ve stejnou dobu žáci Syriana – tedy Proklos a Hermeias). Důležitě je upozornění, že ani v době křesťanských scholarchů v Alexandrii nebyla filosofie ve škole ovlivňována vírou.

Střet křesťanství a pohanství je demonstrován na problematice hlavního tématu Proklovy knihy, tedy na otázce věčnosti světa. Zatímco názory starověkých myslitelů byly různé, byť většinou obhajovaly věčnost světa, křesťanští autoři si za svůj standard zvolili právě Filopapa a jeho polemiku s Proklem. Proklův výklad pak v každém z argumentů explicitně či implicitně dokazuje věčnost světa na pozadí různých témat (čas, věčnost a neustálost, vzor a obraz, kauzalita, vznik a zánik atp.). Prameny jsou mu přímo či zprostředkovaně Platónův *Timaios* a Aristotelovy *Fysika* a *De Caelo*. Metoda výkladu je dle editorů srovnatelná s postupem v *Základech teologie a Komentáři k Euklidovi*, tedy užití matematiky při dokazování filosofického problému.

V souladu s klasickými postupy se úvodní kapitoly věnují i starověkému kontextu a vývoji myšlenky o věčnosti světa od Staré Akademie do Prokla (samostatná kapitola se pak věnuje Plútarchovi a Attikovi, resp. Proklovým námitkám k jejich názorům). Důraz je kladen na vývoj interpretace *Timaiia*, „which was perhaps the single most important dialogue for Platonists“ (s. 18). Kořeny názorové různosti starověkých autorů pak editoři spatřují v nejednotnosti Staré Akademie, která nevytvořila jedno dogma týkající se výkladu *Timaiia*. Editoři tak rozlišují tři základní přístupy pohanských autorů k otázce věčnosti světa: svět má počátek i konec (na základě *Timaiia*); svět je věčný, bez počátku a konce (na základě Aristotelovy *Fysiky* VIII,1); a konečně je tu stoické učení o opakovaných vznikách a zánicích světa. Připomíná se i Proklova (již výše zmíněná) kritika Plútarchova chápání problému věčnosti světa v jeho *De Animae Procreatione in Timaeo*.

Z obecných myšlenek bych si zde dovolil upozornit zejména na autory zmíněný rozdíl mezi starověkým a současným chápáním filosofické práce: moderní filosofie se vyznačuje snahou o originalitu (mnohdy snad za každou cenu) a individualitu. Oproti tomu starověk (připomínají Lang a Macro) se (zejména u Prokla a ostatních novoplatóniků) soustředil spíše na práci s fixovanou formální strukturou.

Závěr textu exkurzu do starověkého chápání otázky věčnosti světa pak zní: standardní interpretace *Timaiia* v platónské tradici je, že dialog ukazuje věčný kauzální (a tedy nečasový) vztah.

Dva odstavce textu jsou dále věnovány vlivu Proklova *De Aeternitate* na pozdější myslitele, tj. křesťanské, arabské a renesanční. Obě posledně jmenované etapy jsou v knize zastoupeny i textem, neboť první argument Proklova díla se dochoval pouze v arabském překladu; renesanční zkoumání pak zůstalo v moderní době opomíjeno, a proto autoři doplňují závěr knihy latinským překladem Proklových argumentů.

Délka jednotlivých argumentů v originále je různá.

1. argument	34 řádky (arabské)	10. argument	39 řádků
2. argument	12 řádků (řeckých)	11. argument	28 řádků
3. argument	34 řádky (1 stránka)	12. argument	17 řádků
4. argument	22 řádky	13. argument	35 řádků
5. argument	21 řádek	14. argument	52 řádky
6. argument	19 řádků	15. argument	30 řádků
7. argument	13 řádků	16. argument	64 řádky
8. argument	33 řádky	17. argument	42 řádky
9. argument	24 řádky	18. argument	109 řádků

Srovnáme-li Taylorův překlad a recenzovanou edici, je možno vytknout několik hlavních rozdílů. Co se zejména týká standardní Proklovské terminologie, není dosud ani v moderní angličtině ujednocená. Rozdíly terminologie Taylora a edice Lang – Macro jsem si dovolil ukázat na následujících příkladech (samozřejmě se nemůže jednat o vyčerpávající výčet):

Taylor	Lang – Macro	řecky
a fabricator; Demiurgus	the demiurge	<i>ho démiurgos</i>
animal itself	the living being itself	<i>autozoon</i>

Taylor	Lang – Macro	řecky
artificer	demiurge	<i>ho démiurgos</i>
consubsistent	simultaneous	<i>hama</i>
contraries	opposites	<i>ta enantia</i>
contrary	opposite	<i>enantion</i>
efficiency – non-efficiency	making - not making	<i>to poieín - to mé poieín</i>
existence	being	<i>eínai</i>
foreign	extrinsically, different	<i>allotrion</i>
fountain and principle	origin and source	<i>pégé kai arché</i>
immovable	unmoved	<i>akinéton</i>
immutable	unchanged	<i>ametabléton</i>
in energy - in capacity	actually - potential	<i>kat energeian – dynamei</i>
intemediate nature	indifferent	<i>adiaforos</i>
mutation	change	<i>metabolé</i>
paradigm	pattern	<i>to paradeigma</i>
perfect - imperfect	complete - incomplete	<i>teleios - atelés</i>
perpetual	always; eternal	<i>aei</i>
self-motive	that which moves itself	<i>to auto hautó kinún</i>
the image	a copy	<i>hé eikón</i>
the once; at a certain time	what is sometime	<i>pote</i>
the principle of motion	a source of motion	<i>arché kinéseós</i>
the universe	the all	<i>to pán</i>
the universe	the heaven	<i>uranos</i>
the world	the cosmos	<i>ho kosmos</i>
to be affector	make	<i>poiései</i>
to be generated (in time)	to come to be	<i>gegonen</i>
to harmonise	to fit together	<i>harmozein</i>
unbegotten	ungenerated	<i>agenétos</i>

Samy překlady jsou si velmi podobné (Taylorův není v zásadě nepřesný), pokud se cituje přímo text Platóna, bývá často citován shodně (např. v šestém argumentu, 2. řádek se o kosmu na základě Plat. *Tim.* 32c, že „it is in every respect indissoluble“). Taylor na některých místech ovšem překládá poněkud „básnický“. Větší odchylky jsou např. následující:

Taylor obecně občas „dovysvětluje“ některé termíny – tak např. v šestém argumentu u termínu *agenétos* píše – „unbegotten – i.e. never had any temporal beginning of its existence“, což v edici samozřejmě není. Opět na samotném počátku šestého argumentu se cituje text *Timaia*, což samozřejmě v řeckém originále není výslovně řečeno, ale Taylor název dialogu doplňuje v závorce. V pátém argumentu také mluví o „Univerzu“, zatímco Lang – Macro o neurčitějším „what is sometime“. Ve stejném argumentu opět Taylor píše: „If time subsist with heaven (i.e. with the universe)...“ – zatímco řecký text používá samozřejmě jenom slovo *úranos*. Odlišně končí druhý argument a čtvrtý argument je u Taylora na závěr „shrnut“, což edice nemá; ve třetím argumentu je pak zcela odlišně „citován“ text Platónova *Fileba* (jedná se o značně volnou citaci už u Prokla samého). Hlavní rozdíl ovšem samozřejmě představuje první argument, který Taylor rekonstruuje (jak je ostatně jeho zvykem – srov. jeho překlad a doplnění *Platónské teologie*) na základě VII. knihy Sallústia. Tématem je tak dle Taylora věčná existence Univerza a démiurga dokazovaná analogií Slunce a světla. Lang – Macro však překládají arabský text argumentu, v němž se mluví o věčné dobrotě a schopnosti démiurga tvořit (což ovšem uvádí v dotčené knize i Sallústius). V některých argumentech (např. šestý, resp. devátý) pak můžeme pozorovat změnu důrazu – tak v šestém argumentu Taylor mluví o tom, že je-li duše věčná, pak je nutně kosmos touto duší neustále hýbán. Nový překlad však místo toho praví, že je-li duše všeho věčná, pak vše, hýbané duší, musí být věčné.

Můžeme tedy konstatovat, že se nám dostává do rukou potřebná a kvalitní edice Proklova textu s bohatým poznámkovým aparátem a fundovaným úvodním textem, doplněná o dříve neznámé či nepříliš studované překlady do arabštiny a středověké latiny. Oba vydavatelé tak zpřístupnili další dílo modernímu badatelskému úsilí. – Helen S. Langová působí na Trinity College, kde se zabývá např. studiem středověkého života Aristotelových spisů či problematikou jazyka a kultury, jako vedoucí katedry filosofie iniciovala od roku 1994 vznik „experimental laboratory“ pro středověkou i antickou filosofii, mezi předměty přednášené prof. Langovou patří zejména středověká filosofie, dějiny filosofie a vztah filosofie a vědy; A. D. Macro je profesorem klasických jazyků na Trinity College – mezi jeho lekce patří např. řecká tragédie se zaměřením na Elektru od Sofokla a Euripida či římské satirické.

Jakub Vojta